

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ONAY ANLATAN CÜMLELERDE NEZAKET İFADESİ

Representation of the Category of Politeness in the Affirmative Sentences in the Turkish Language

Halide İMAMOVA*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 101-110

Öz: İşbu makale, Türkiye Türkçesinde nezaket kategorisinin onay anlatan cümleler aracılığıyla ifade edilmesini ele almaktadır. Çalışmada onay anlatan *evet* kelimesi ve onun eş anlamlılık gösteren: *olur, peki, tabii, elbette lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi birimlerdeki nezaketin derecelendirilmesinin özelliklerini açıklanacaktır. Bunun dışında, onay ifadelerinin eş anlamlılığı kapsamında yer almamış ve sözlüklerde onay anlamı kaydedilmemiş olan *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* gibi sözlerin fonksiyonel özellikleri aracılığıyla nezaketin yansımaları incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, nezaket, onay, eş anlamlılık, nezaket derecesi, sözcük, anlam.

Abstract: The present article considers of the representation of politeness in the affirmative sentences in the Turkish language by using the lexeme *evet* (yes) and its synonymic line *olur, peki, tabii, elbette; lütfen, baş üstüne, hayhay*. Besides, here the degree of politeness of *olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* are marked too. Here the functional peculiarities of the using of *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* are pointed out. It is necessary to say that these peculiarities of the words are not indicated in the dictionaries.

Keywords: Turkish, politeness, synonymic, the degree of politeness, the affirmative, the main.

1. Giriş

Onay ve ret genelde soru cümlelerine verilen yanıtlarda görülür (Ediskun 1999: 374-375), (Hacıeminoğlu 1984: 290-292). Bununla birlikte haber cümlelerinde de herhangi bir olay, durumla ilgili bilgi verilir veya nesnede herhangi bir özelliğin olup olmadığı konusunda onay veya ret ifade edilir (O'zbek tili grammatikası 1976: 99). Onay veya ret, Türk dilleri çerçevesinde mukayeseli, anlamsal ve yapısal açıdan inceleme konusu olmuştur (Lutfullayeva 1997), (Mominov 1981: 26-30), (Nurmanov, 1981: 28-31), (Nurmahanova 1964: 52-57), (Rustamov 1959: 193-206). Ama Türkiye Türkçesinde nezaketin onay ve ret aracılığıyla ifade edilmesiyle ilgili çalışmalara rastlanmamıştır (Hudaybergenova 2004: 49-61), (Dcevdet-zade 1934:175-176), (Göker 1997: 95-98), (Hengirmen 1995: 350-352).

* Doç. Dr. Taşkent Devlet Şarkınaslık Üniversitesi, Türk Filolojisi Kafedrası, Taşkent/ ÖZBEKİSTAN, imamova.h68@gmail.com, imam_muhammad@mail.ru, Orcid: 0000-000 71 293 14 24, Gönderim Tarihi:11.05.2020 / Kabul Tarihi: 20.06.2020

Türkiye Türkçesinde onay için *olumlu* dilbilgisi terimi kullanılır (Karahana 2007: 103-110). Türkçe sözlüklerde de söz konusu terimlerin dilbilgisi terimi olduğu kayıt edilmektedir. Ama *onay = tasdik = kabul* sözlüklerde dilbilgisi terimi olarak kayıtlara geçmese de Özbekçede olduğu gibi Türkçe bazı akademik kaynaklarda onay, dilbilgisi terimi olarak kullanılmıştır (Ediskun 1999: 370-374), (Karahana 2007: 103-110), (Hacıeminoğlu 1984: 290-292). Aslında mantıksal onayın akademik kaynaklarda *olumlu* terimi ile kullanımı uygundur (Mominov 1981: 27). Çünkü onay kavramı daha dar olmasına rağmen olumlu cümleler kapsamında değerlendirilebilir.

2. Onay anlamını ifade eden belirteçler

Cümlelerin ana unsurlarından biri yargıdır. Yargı her zaman yüklemde yansıtılır. Yüklem özne ile ilgili yargı veya onaydır (O'zbek tili grammatikası 1976: 97). Türkçede sıradan bir onay “evet” kelimesi aracılığıyla ifade edilir. Söz konusu onay ifade etmek için konuşmacı (kommunikant)lar arasındaki münasebet dilde, haber cümlelerinde, soru cümlelerinde emir, basit (tek kelimelelik veya yüklem anlamını özne, nesne yer tamlayıcısı ve zarf adı verilen öğelerle tamamlanan) ve bileşik cümlelerde çeşitli biçimlerde ortaya çıkar.

Ama onay anlamını ifade eden belirteçler (bazı kaynaklarda edat diye de adlandırılır Hacıeminoğlu 1984: 27) eş anlamlılar grubunda değerlendirilmektedir.

Araştırmalar yine şunu göstermektedir ki, söz konusu eş anlamlılık grubu cümlelerindeki onay anlamları bazen nezaketi iletmede kendine özgü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkçede onay aracılığıyla iletilen nezaket “evet” kelimesinde değil, belki “evet” kelimesi ile kullanılan unvan sözler, seslenmeler, ara kelimeler, ara cümleler veya onayın paradigmatları (eş değerindeki kelimeler grubu) yardımıyla dolaylı olarak meydana gelir.

Nezaket kategorisi açısından onay anlamındaki sözcüklerin görevini cümlede genelde belirteçler üstlenir; *evet = olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi... Nezaket ifadesinin sunulmasında söz konusu belirteçlerin cümle içindeki kullanımları çeşitlidir.

No	Sözcükler	Onay anlamı	Sözlük anlamları
1	evet	evet	1. <i>onay</i> sözcüğü 2. <i>olumluluk</i> anlamını güçlendirir.
2	olur	olur	1. olabilir 2. iyi 3. geniş zamanın 3.kişi tekil
3	peki	peki, tabii	1. veya cümlelerin onaylandığı, kabul edildiği. 2. itirazı “pekiyi, öyleyse” anlamında kullanılır
4	tabii	tabii, elbette	1) doğada mevcut olan. 2) her zamanki gibi, beklendiği gibi. 3) gerçeğe uyan. 4) sahte olmayan, gerçek, hakiki. 5) sade, her hangi bir katkısız. 6) elbette, tabii olarak.

5	elbette	elbette, tabii	1) kuşkusuz.
6	lütfen	lütfen, rica ederim, eğer mümkünse	1) "rica ederim" anlamında. 2) iş veya hareketin istenilmeden yapılması
7	baş üstüne	baş üstüne, seve seve, memnuniyetle	1) herhangi bir isteği "memnuniyetle, tamam, olur" anlamında.
8	hayhay	hayhay, seve seve, memnuniyetle	1) "içten, tabii" anlamında.

Çizelgede kaydedilen kelimeler grubu onay bildirir. Ama yukarıda bahsedilen onayı da kendi içerisinde gruplara ayırmak mümkündür. Birinci, *sıradan bir onay* bildiren kelimeler; *evet, olur, peki, tabii, elbette*. İkinci, *herhangi bir kuşkusuz onay* bildiren kelimeler; *tabii, elbette, baş üstüne, hayhay*. Üçüncü olarak *rica aracılığıyla onay* anlatan kelime; *lütfen*. Dördüncü olarak ise, *memnuniyet ile onay* anlatan sözcükler; *baş üstüne, hayhay*.

Sonuç olarak, yukarıda kaydedilen kelimeler iç anlamına göre aynı şekildeki "onay"ı göstermemektedir. Her kelime kendine mahsus özelliklerine göre ifadede farklılık taşır. Örnek olarak alınan onay anlamı üstlenen sözcükler içinde *baş üstüne, hayhay* ayrı bir nezaket ifadesi ve daha yaygın olması ile önem kazanmıştır. Çünkü bu kelimeler onay anlamına "kuşkusuz onay", "memnuniyetle onay"ı da ekleyerek nezaket ifadesindeki kullanım imkânlarını artırmaktadır.

Onayı anlatan *evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* kelimelerini etimolojik bakımından incelediğimizde beş tanesinin Türkçe; *evet, olur, peki, , baş üstüne, hayhay* kelimedenden oluştuğunu, üç tanesinin; *tabii, elbette, lütfen* ise Arapça olduğu görülür. Nezaket anlamındaki onayı ifade eden kelimelerin çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır.

Yapısal bakımından kelimelerin üçü *evet, tabii, elbette* basit kelime; yine üçü *olur = ol+ur; lütfen = lütf+en, peki = pek +iyi* türemiş kelime, bir tanesi ikileme *hay+hay*, biri *baş üstüne* ise deyim şeklinde bulunmaktadır. Nezaket ifade eden onay kelimelerinin esas bölümünü basit ve türemiş kelimeler oluşturmaktadır.

3. Onay anlamını taşıyan kelimelerin fonksiyonel görevi

Onay anlamındaki eşanlamlılık grubunda karşılıklı görev bakımından da farklılıklar görülür. *Evet, olur, peki, tabii, elbette* gibi onay anlamını taşıyan kelimelerde "aynı görüşlülük, destekleme" aracılığıyla *sıradan bir saygı, lütfen* kelimesinde "isteme, sorma, rica etme" anlamları aracılığıyla *yüksek bir saygı* ifade edilir. *Baş üstüne, hayhay* kelimelerindeki onay anlamında ise "memnuniyetle, içten, canı gönülden" tarzındaki pekiştirmede saygı anlaşılır. Bu duruma daha çok tek ögeli veya tek kelimedenden oluşmuş cümlelerde rastlanır.

1. Tek ögeli cümleler adından da anlaşıldığı üzere tek kelimedenden oluşur. Konuşma sırasında konuşanın duygularına ve ifade edilmekte olan görüşe duygu esaslı nezaket

ilave eder. Uzun süreli incelemeler boyunca, sözlü konuşmalarda buna ait bir sürü örneklere rastlanmıştır.

- *Çay ister misiniz?*

- *Lütfen (Eğer mümkünse alabilirim, evet; Uygun olursa, tabii; Size zahmet olmazsa, ne olur).*

Lütfen kelimesi, herhangi birinden bir şey rica edildiğinde “dilerim, mümkünse, rica ediyorum” anlamlarında kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük 1988: 971). Kelime, cümledeki “evet” anlamını konuşmacı nezaket ve saygı yönünden *lütfen* kelimesi ile *ricaya* sindirmiş bulunuyor. Bu yöntem aracılığıyla konuşmacı tek kelimeli cümlelerdeki onay anlamını “onaylama veya katılma” aracılığıyla değil, “rica ederek sorma”ya yüklemektedir. Nezaket anlamı bu şekilde ortaya çıkmış bulunuyor.

Söz konusu örnekte ifade ettiğimiz *lütfen* kelimesi yerine *tabii, elbette* onay kelimelerinin de kullanılması mümkündür. Bu onay anlatan kelimeler grubunda “aynı görüşlülük, destekleme” üzerinden sıradan bir saygı ifade edilmesini daha önce belirtmiştik. İfade edilenlerden farklı yönü, örnekteki kelime, cümlede vurgu son hecedeki ünlüye değil, ilk hecedeki ünlüye konursa, ton tamamen değişir ve nezaket anlamı “saygısızlık, küçük görme, yukarılardan bakma” olarak zıt anlam kazanır. Sonuç olarak, bu biçimdeki verilen nezaket, saygı ifade ederken ses tonunun dengesini tutturabilmek için büyük bir önem taşır.

Doktor, “Size doyum olmaz!” diye gülerken müsaade istedi. Kalktı. Güzel hastasının elini öperken, o:

- *Fakat bana bir ilaç! dedi.*

- *Baş üstüne! diye eğildi (Seyfettin 1993: 86-89).*

Türkçe Sözlükte *baş üstüne* herhangi bir dileği, isteği gerçekleştirmeyi içten bildirmek için “peki” anlamında kullanılan bir kelime: - *Hepsine selamlar. - Baş üstüne ama kimden bu selamlar diye sorarsa ne diyeceğim?* (Türkçe Sözlük 1988: 149) diye kaydedilmektedir. Türkçe Sözlükteki açıklamaya göre asıl metine uygun (Russko-Turetskiy slovar 1972: 29) metindeki *baş üstüne* ifadesini *peki* biçiminde değiştirirsek cümledeki nezaket alt anlamının derecelendirilmesinde saygı anlamında azalma görülür. Sözlük anlamı bir birine yakın olsa da metin içindeki fonksiyonel görevde biri diğerinin yerini tutamaz. Çünkü, *baş üstüne* onayı pekiştirerek nezaketle ifade eder. Nezakette her zaman baş üstünde tutma, yükseklere kaldırma saygısızlıkta ise tersi olarak küçük görme, aşağılama kavramı vardır. Semiyotik açıdan *başta* ululuk, büyüklük anlamı vardır. Konuşan kişinin sözünü “*baş üstünde*” tutarak, yüksek saygıdan da öte aşırı saygı gösterir. İfade edilen kelimeye bu kadar saygı gösteriliyor ise, ifade sahibine daha büyük saygı gösterildiği anlatılmak istenir. Türkçede “*baş üstüne*” cümlesi onayı pekiştirmeli nezaket yoluyla ifade edilmesine verbal şekline örnek olursa, bu sözlere eşlik eden yazarın *eğildi* kelimesi nezaketin verbal olmayan biçimi olarak vücut hareketi açısından vücudun veya başın eğilmesiyle meydana gelir. Demek ki, bu örnekte verbal ve verbal olmayan olayları bir birini tamamlamaya hizmet etmektedir. *Baş üstüne*’nin eş anlamlısı olarak kullanılacak *hayhay* onay kelimesi de yüksek düzeydeki nezaket ifadesinde kendine özgü yere sahiptir. Türkçe Sözlükte *hayhay* kelimesinin anlamı “*memnuniyetle, elbette, can gönülden*” anlamlarındaki

onaylama, uygun bulma (Türkçe Sözlük 1988: 625) diye kaydedilmiştir. Yukarıda örnekte kullanılmış olan *baş üstüne*'yi *hayhay* onay sözcüğü ile değiştirirsek nezaket ifadesindeki derece bakımından herhangi bir değişiklik olmaz. Örnekler, onayın nezaket kategorisindeki ifade biçiminin çeşitli olduğunu vurgulamış bulunuyor.

2. Onay bildiren cümlelerde nezaket dolaylı da ifade edilebilir. Bu cümlelerde onay anlamında isim, fiil gibi kelime çeşidine ait cümlelerin sözdizimi çerçevesinde ortaya çıkan nezaket ifadesindeki fonksiyonu incelenerek açıklanır.

Sonra kalktı. Açık panjurdan kafasını çıkardı. Yine:

- *İslam! İslam! diye haykırdı.*

- *Efendim.*

- *Gel buraya ulan, çabuk diyorum* (İzgülü 1995: 341).

Türkçe *efendim* kelimesinin de “*evet, buyurun*” gibi onay anlamları da bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekte yaşça, mevki ve görevi bakımından yüksek olan kişiye yaşça mevki ve görevi bakımından küçük kişi *efendim* kelimesini nezaket ifadesi olarak “*evet, buradayım, buyurun*” onay kelime cümlesinin yerinde kullanmış bulunmakta. Genelde örnekteki *efendim* söz cümlesinin yerini *buyurun* söz cümlesi ile değiştirmek mümkün oluyor. Çünkü her iki söz cümlesi de “*evet, buyurun*” onay anlamlarını ifade ediyor. Fakat *buyurun* söz cümlesindeki onayda nezaket daha kuvvetli. Bu nezaketin ne kadar güçlü olduğunu “*emir sizin*” anlamıyla açıklamak mümkün olur. Metin parçasındaki durum ise o kadar derin bir nezaketi gerektirmiyor. Sahibinin hizmetçisine göre yapılmakta olduğu olumsuz bir tavrı bunun nedeni olabilir.

Solgun bir çehre, iki mükedder mavi bir göz fark ettim.

- *Müsaade eder misiniz içeri gireyim, hocanım?*

Bu çehre, bu ses, bana emniyet verdi. Kim öldüğünü, niçin geldiğini sormağa lüzum görmedim: “buyurunuz” dedim. Yanımdaki misafir odasının kapısını açtım (Güntekin 1992: 257).

İlk önce örnekteki *buyurun* cümlesini *tabii* veya *elbette* ile değiştirmek mümkün olduğunu kaydetmek istiyoruz. Cümleler değiştirildiğinde onay anlamı bakımından herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Ama yine nezaket anlamı bakımından ciddi bir farklılık görülür. Üslupaki kendine özgü bu değişikliği fark etmek için tekrar Türkçe Sözlüğe başvurabiliriz. Sözlükte *buyurmak* kelimesinin beş çeşit anlamı kaydedilmektedir. Bunlardan biri de *buyurun* “gelmek, geçmek, girmek” misafire saygı göstererek içeriye alma veya “buyurunuz kahvenizi” anlamında kahve(sofra)ye davet etmektir diye kaydedilmekte (Türkçe Sözlük 1988: 364). Aslında bir bakıma biçim olarak *buyurun* söz cümlesi “gelmek, gitmek, geçmek, girmek” anlamında kullanılmış gibi görünmektedir. Eğer *buyurunuz* cümlesi konuşmacı tarafından dinleyiciye yönelendirilmiş olsaydı “hadi buyurun içeri” tarzındaki *öneri* olmuş olurdu. Ama konuşanlar arasındaki görüşmede *öneri* anlamındaki “*buyurun içeriye*”yi ifade etmekte olan *buyurunuz* cümlesi soruya cevap olarak kullanılmakta. Bu nedenle örnekteki konuşanı dinleyicinin konuşan cevabı görevindeki *buyurunuz* cümlesi anlam olarak *öneriyi* değil, “*evet*” anlamındaki onayı nezaket ile dolaylı anlatmaktadır. Burada vurgulanması gereken daha bir yönü ise böylece bir cümlede nezaket üç katı

pekiştirme yoluyla ifade edilmesidir. *Birinci olarak*, “*evet*”teki onayı nezaket ile dolaylı bir şekilde *buyurmak* fiili üstlenmektedir. *İkinci olarak*, *sen* zamiri yerine *siz* zamirinin eki olan *-un* ekinin kullanılması da mümkün olabilir. *Üçüncü olarak*, *-un* ekinin yerine *-unuz* kişi eki kullanılmaktadır. Genelde, Türkçede emir kipinin II. kişi çoğulu için biçimbiliminde iki ek kullanılır. Ama *-un*'a göre *-unuz* ekinde nezaket kavramı daha da geniş. Bunun nedeni de ek içerisindeki *-z*'nin tarihsel geçmişteki fonksiyonu olarak çoğunluk anlamına dayanmakta olabilir.

Türk dilindeki *buyurmak* fiilinin eş anlamı olan *emir etmek* şeklinde yer yer onay anlamındaki nezaketi yansıtır.

Halbuki, ben seninle yalnız konuşmak istiyordum.

Heyecanımı gizlemek için alayı bir tavır alarak:

- Emir sizin, dedim.

- Mersi. O halde, istersen kimseye görünmeden bahçede bir az dolaşabilirsiniz (Güntekin 1992: 92).

Söz cümledeki onay “*evet*” yerine *emir sizin* “*aslında emri sizden bekliyorum*” kullanılarak, konuşanı dinleyen konuşana saygı, nezaketinin en aşırı derecede “*sizin isteğiniz benim için yerine getirilmesi çok önemli bir şey*” anlamında ifade ederek, konuşana ilgi, ihtiram gösterir. Sözlük anlamında eş anlam olmasına rağmen otantik metindeki *emir etmek* fiilini *buyurmak* fiiline değiştirirsek, metindeki nezaket anlamında ciddi bir değişim ortaya çıkar. Yani metnin akışında bozukluk meydana gelir ve cevaptaki *mersi* cümlesine lüzum bile kalmaz. Bunu göz önüne alarak, cümlede kelimelerin sözlük anlamından daha ziyade fonksiyonel görevinin üstünlüğünü vurgulamak önemlidir. Nezaket kategorisinin ifade edilmesinde sadece sözcüklerin değil, belki tüm dil birimlerinin fonksiyonel görevi ayrı bir önem taşır.

Türkiye Türkçesinde onayda nezaket anlatan dolaylı ifadeye daha bir örnek aşağıdaki gibidir:

- Bir kâğıda yazar mısınız bunları?

- Memnuniyetle

Türkçe Sözlükte *memnuniyetle* kelimesi ile ilgili “kıvanç his ettiği halde, seve seve” anlamları kaydedilmekte (Türkçe Sözlük 1988: 1005). Diyalog konuşmalardaki soru cevap cümlelerin sorusunda da kendine özgü bir biçimde nezaket bulunmakta. “*Soru*” anlamı “*rica*” ile yoğrulmuş şekilde sorulmaktadır. Bu yüzden soru cümlesinin cevabında onay anlamını ifade eden memnuniyetle söz cümlesi de “*evet*”i nezaket ile, saygı ve sevgiye dayalı bir biçimde dolaylı “*seve seve, sizin isteğiniz biz için şerefdir*” gibi ifade eder. Bu konuşanlar arasındaki görüşmede nezaket ifadesinin dikkate değer yönlerinden biri sayılır.

Türkçeye Arapçadan geçmiş *memnun* kelimesinin esasından *memnuniyet* isim kelime çeşidine *ile* edatı eklenerek oluşturulmuş *memnuniyetle* deyim cümlesindeki onay anlamı ile *memnun* kelimesi ile *olmak* yardımcı fiili ile oluşmuş bileşik fiil *memnun olmak* cümlesindeki onay anlamı ifade etmekte olan nezaket tamamen farklı bulunmaktadır.

Evladım, hakkında bir takım kanaatlerim olmuştu. İstersen onları da açık açık konuşalım.

- *Memnun olurum efendim* (Akengin 2004: 90).

Memnuniyetle söz cümlesinde nezaket anlamı *azımla*, *sevinçle* ifade edilmesine rağmen “*memnun olurumda*” ise nezaket anlamı “*titizce, şüphe ile, tedirginleşme*” ile meydana geldiği görülür. Cümledeki onayı dolaylı nezaket ile *efendim* sözcüğü aracılığıyla abartmaya çabalanmasına rağmen titizce davranma, şüphe anlaşılır. Bu durum onaydaki nezaketi güçlendirmeye hizmet eder. Mesela, *memnun olurumun* yerinde *elbette* söz cümlesi kullanılırsa, nezaket güçsüzleşmekte birlikte zayıf bir biçim almış bulunur.

3. Türkiye Türkçesinde nezaket biçim olarak *inkar*, *ret* anlam olarak da *onay* ifade eden söz cümlelerde de rastlandığı görülür.

- *Ben de geleyim mi, Feride?*

O, hala elleri güneşe karşı gözlerinde, ta eskiden yaptığı gibi, gizli gizli eğlenerek:

- *Rutubetin nazik vücudunuzu incitmesinden korkmazsanız fena olmaz. Size Anadolu ikramı yaparım* (Güntekin 1992: 373).

Örnekte *inkar*, *retten* onay oluşturularak, nezaket anlamı onayın ifade üslubunda aks eder. *İnkâr* veya *ret* esas olarak - *ma/-me* ekleri aracılığıyla ortaya çıkması herkesçe bilinmektedir. Cümlelerin yargısını kendisinde yansıtan *fena olmaz* yüklemi yapısında bulunan -*maz* geniş zamanın olumsuzluk anlatan eki herkesçe bilinmektedir. Aynı zamanda bu ek *ret* anlamını da taşımaktadır. Bileşik eylem yapısındaki -*maz* eki *fena* kelimesini reddetmesi sonucunda *iyi olur* anlamından “*evel*” anlamıyla onay meydana gelmiş bulunuyor. Söz konusu örnekte biçim olarak *ret*, anlam olarak onay şekli biçim birimi olan eklerle ifade ediliyorsa, aşağıdaki örneklerde de söz dizimi birimleri aracılığıyla ortaya çıkmasını görebiliriz.

Çaresiz arabayı durdurdum:

- *Hanım kızım ...Fena yakalanmışsınız ...Gideceğiniz yer uzak mı? diye seslendim.*

O, başına gelen şeyden utanıyor, mahcubane gülerek:

- *Ziyanı yok efendim... Ehemmiyeti yok efendim, diyordu* (Güntekin: 82).

Bu cümlede onayın “*evel*” anlamı, reddin sözdizimi birimi olan *yok* 'un fonksiyonel biçimi üzerinden ifade edilmektedir. Sözdizimi birimi olan *yok*, -*maz* biçimbilimi birimi gibi kendisinden önce kullanılmakta olan *ziyanı* ve *ehemmiyeti* kelimelerini reddetme aracılığıyla “*zararı yok, ehemmiyeti yok, önemli değil*” anlamında “*evel*”i gerçekten ısladığını doğrudan, dolaylı anlatmış bulunuyor. Yukarıda verilen cümlede “*Siz bana iltifat ederek arabanızı durdurmuşsunuz. Böyle ilgi, itibarın önünde ıslanmış olmam pek önemli sayılmaz. Sizi uğraştırdığımdan dolayı özür dilerim*” anlamı bulunmaktadır. Cümledeki onay anlamı biçimindeki geri çevirme, doğrudan doğruya kullanılmış olsaydı; anlamdaki nezaket azalarak “*evel, ıslandım, eğer mümkünse götürürsünüz, artık*” anlamı ortaya çıkmış olurdu. Bu nedenle biçim olarak *ret*, anlam olarak ise onay bildiren örneğin aslında saygı ve nezaket ifade etmesi normal sayılır. Bunlar hep nezaket kategorisinin dilbilgisi tarafı olursa, “*O, başına gelen şeyden utanıyor, mahcubane gülerek*” ise dil ötesi tarafı sayılır. Konuşan dolaylı dilbilgisinde yansıyan nezaketi “*utanma, gülümseme*” gibi kinetik olaylarla zenginleştirir.

4. Onaydaki nezaket ve saygı anlamı cümle yapısındaki yüklemelerde de görülür.

- *Kızım! bir birinizi sevmişsiniz, çocuksu, temiz duygularla yıllar sürmüş bu sevgi. Evlenmek istiyorsunuz...*

- *Siz münasip görürseniz efendim* (Akengin 2004: 90).

Doğru düşüncesine göre, gençler büyüklerin yanında kendi düşüncelerini ve duygularını açık bildirmezler. Bu nedenle onayı “*münasip görürseniz*”in yerine *evet, elbette, tabii* kelimeleri kullanılarak “*evet öyle*” derse terbiyesizlik, edepsizlik yapmış olurlar. Görüşleri dolaylı bir biçimde “siz uygun görürseniz, münasip diye bulursanız” anlamında onayı ifade etmekle konuşma dili yardımıyla aşırı bir nezaket derecesinde münasebet ifade edilir.

5. Dilbilgisinde simetrikli, kısmen simetrikli ve asimetri kavramları mevcuttur (Ahmanova 1966: 405). Ona göre kişiler arasındaki görüşmede kelime halindeki cümlelerin, cümlelerin ve cümle yapısındaki kelimelerin aynen, kısmen tekrarlanması veya hiç tekrarlanmaması dikkate alınmaktadır.

- “...*Şu halde, kederde, tasada ve kıvançta ortak olma işi ailede gerçekleşmezse, ülkenin bütününde bir rahatsızlık baş gösterir...*” *Öyle mi?*

- *Öyle efendim.*

Ve yine diyorsun ki: “Aile fertleri arasındaki bağlar sosyal hayata can veren mekanımızın kılcal damarlarıdır...” “Doğru mu?

- *Doğru efendim* (Akengin 2004: 90).

Örnekte kısmen simetri olayı görülmektedir. Konuşanın *öyle mi? doğru mu?* diye sorulmuş sorulara *öyle efendim, doğru efendim* şeklinde cevap verilmektedir. Soruda da cevapta da *öyle, doğru* kelimesinin kullanımı görülür. Dinleyicinin aslında her iki cevapta da *evet* kelimesini kullanması mümkün. Bu şekilde onay aracılığıyla sıradan bir nezaket destekleme aracılığıyla ortaya çıkmış bulunuyor. Her iki örnekte de *efendim* seslenmesi onaydaki nezaket anlamını güçlendirmeye hizmet eder. Ama kısmen simetri olayındaki onayda aynen kelimelerin tekrarı ile “sözsüz, fazla kelimeye gerek yok” gibi anlamlarındaki onay yansır. Bu gibi onay ise, konuşana konuşmayı dinleyenin saygısının artmasına neden olur. Bu olay da onay cümlelerinde nezaket ifadesinin daha bir kendine özgü olan taraflarından biri sayılır.

İlaveten Türk dilinde onay sadece belli kelimeler vasıtasıyla ifade edilmeden, belli başlı eş anlamlılık ifadeleri yardımıyla da oluşmaktadır. Nezaket anlatan onay kelimeler grubu iç anlam özelliklerine göre üç aşamada: *birinci olarak*, sıradan bir onay anlamında; *ikinci olarak*, herhangi bir şüphesiz onay anlamında; *üçüncü olarak*, memnuniyetle onay anlamlarına sahip oldukları tespit edilmiştir. Nezaket kategorisine göre onay cümlelerinde eş anlamlılık grubu nezaketi *basit, yüksek ve pekiştirme* dereceleriyle üç aşamada ifade eder. Fonksiyonel bakımdan onay kelimeleri tek kelimelik cümle, eksilteli cümle şeklinde kullanılarak, esas olarak zarf, ondan sonra isim, sıfat, seslenme görevinde nezaketi çeşitli derecelerde ifade eder. Her birim fonksiyonel görevi bakımından biri ikincisini tamamlayamaz. Onay anlatan olayların dil birimlerinin incelenmesinde tespit edilen şey, bu onay anlatan kelimelerdeki onay

anlamlarının tümü de sözlük ve benzeri kaynaklarda kaydedilmemiştir. İşbu kelimeler onayı fonksiyonel bakımından üstlenir. Onay anlatan *evet, olur, peki, tabii, elbette, lütfen, baş üstüne, hayhay* gibi kelimelerden oluşmuş eş anlamlılar grubundan sadece *evet* ve *pekinin* sözcük anlamında *onay* kaydedilmiştir. Diğerlerinde onay anlamı kaydedilmemektedir. Makalenin esas konusu olan *nezaket* anlamı eş anlamlılık kapsamında bulunan herhangi bir kelimedede kaydedilmemektedir. Toplanmış bulunan tüm metinler ve diğer örnekler kelimelerdeki nezaket anlamının bu kelimelerin fonksiyonel görevinde ortaya çıkacağını göstermiştir.

4. Sonuç

Sonuç olarak Türkçedeki *evet, olur, peki* sıradan bir onayı ifade eden kelimeler nezaket anlamını taşıdığına *ünlemler, ara kelimeler* veya *ara cümleler, unvan kelimeler* ile sıradan bir nezaket ifade etmekten ziyade yine diğer özellikleri esnasında yeni anlam yönleri belirlenmiştir. *Tabii, elbette* kuşkusuz onayı bildiren dil birimlerindeki nezaket anlamı da kendine uygun bir biçimde değişkenliği ile ilgi çekmiştir. Kuşkusuz onay anlatan kelimeler grubunda yer alan *tabii, elbette* sözcüklerinde ton doğru seçilmezse, nezaket anlamı nezaketsizliğe, yani tamamen zıt anlama geçebilmesi mümkün olduğu öğrenilmiştir. *Üçüncü grupta* memnuniyetle onay anlatan *baş üstüne, hayhay* dilbilgisi birimleri diğerlerine nazaran çok verimli olduğu, iç anlam özellikleri ile birinci ve ikinci gruptaki kelimelerin yerini tamladıkları tespit edilmiştir. Bu anlamları toplamış olan metinler aracılığıyla incelenerek otantik metindeki fonksiyonel görevi olduğu belirlenmiştir. Nezaket ifade eden onay anlamı taşıyan kelime birimlerinin eş anlamlılık kapsamında bulunmakta olan lütfen kelimesinin sözlük anlamında *onay* ve *nezaket* kaydedilmiyorsa da nezaket onun fonksiyonel görevinde göze çarpmaktadır. Bunun dışında, onayın eş anlamlılık grubunda yer almamış, sözlüklerde onay anlamı kaydedilmeyen *efendim, buyurun, emir sizin, memnuniyetle, memnun olurum, fena olmaz* gibi dil birimleri de fonksiyonel özellikleri ile kendine özgü bir biçimde nezaketi onayda yansıtması öne çıkartılmıştır.

Kaynakça

- AKENGİN, Yahya (2004). *Aile Bağları*. Orhun. İleri Düzey, Ankara: TİKA'nın Eğitim Hizmeti Yayınları.
- AHMANOVA, Olga (1966). *Slovar lingvističeskih terminov*, Moskova: Sovetskaya ensiklopediya DCEVDET-ZADE, v.d. (1934). *Grammatika sovremennogo turetskogo yazıka*, Leningrad.
- EDİSKUN, Haydar. (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÖKER, Osman (1997). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri III*, İstanbul: M.E.B. Basımevi.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri. (1992). *Çalığışu*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1999). *Sönmüş Yıldızlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1984). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- İZGÜ, Müzaffer (1995). *Zıkkımın Kökü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KARAHAN, Leyla (2007) *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- LUTFULLAEYA, Durdona (1997). *Tasdiq gaplarda inkor ve shakliy-mazmuniy nomuvofiqlik*: Filol. fan.nom....dis.Toshkent.
- MOMİNOV, Komiljon (1981). “Inkor kategoriyasining ayrim stilistik hususiyatlari”. *O'zbek tili va adabiyoti*. - №4.B-27.
- NURMONOV, Abduhamid (1981). “Tasdiq va inkor konstruksiyalarining signifikativ oppozitsiyalari”. *O'zbek tili va adabiyoti*.- №6. B. 28-31.
- NURMAHANOVA, Anora (1964). “Tasdiq bildiruvchi darak gaplar”. *O'zbek tili va adabiyoti* №2. B. 52-57.
- RUSSKO-TURETSKIY SLOVAR (1972). Moskova: Sovetskaya ensiklopediya, str.29
- RUSTAMOV, To'lqin. (1959). *Hozirgi zamon O'zbek tili gap bo'laklarida inkorninig ishltilishi* “O'zbek tili grammatikasi va punktuatsiyasi”, Toshkent-Namangan.
- SEYFETTİN, Ömer (1997). *Türkçe Reçete*. Türkçe Öğreniyoruz 4, Ankara: Engin Yayınevi.
- TÜRKÇE SÖZLÜK 1-2. (1988). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- O'ZBEK TİLİ GRAMMATİKASIİI. (1976). Toshkent: Fan.
- HUODOYBERGENOVA, Zilola (2004). *Inkor va tasdiq gaplarda shakliy munosabat. O'zbek va turk tillarida sodda gapning struktur-funksional hususiyatlari* II., Toshkent: Fan.